

Review

VARAŽDINSKO ZDRAVSTVO U 17. STOLJEĆU

Gustav PIASEK, Martina PIASEK¹

Trakošćanska 5c, Varaždin; Institut za medicinska istraživanja i medicinu rada, Zagreb¹

Primljeno u prosincu 2003.

Prikazano je stanje zdravstva i zdravstvene kulture Varaždina u 17. stoljeću na temelju izvornih dokumenata i podataka povjesničara. Opisan je gradski hospital kao specifična javna socijalnozdravstvena ustanova tog doba koja je postojala tijekom cijelog stoljeća. Spomenuti su kirurzi-brijači kojih je u to vrijeme manje nego u prethodna dva stoljeća. Pojavljuju se liječnici s fakultetskom naobrazbom koji od tog vremena kontinuirano djeluju u gradu. Godine 1641. Sabor imenuje drugoga državnog liječnika sa stalnim boravkom u Varaždinu. Prikazano je osnivanje prve ljekarne i spomenuti prvi ljekarnici u gradu. Stoljeće je obilježeno čestim opasnostima i izbijanjem epidemija kuge koja hara cijelom Europom i u gradu se pojavljuje otprilike svakih desetak godina. Opisano je što su vlasti poduzimale da bi se zaustavilo širenje kuge te uglavnom nemoć i nepostojanje prikladnih zdravstvenih mjera u njezinu suzbijanju i liječenju. U spomen na te događaje u gradu još i danas postoje zavjetna kapelica i zavjetni stup.

KLJUČNE RIJEČI: *hospitali, kirurzi-brijači, kuga, stari liječnici, povijest ljekarništva*

Dosadašnje je istraživanje pokazalo da su podaci o varaždinskome zdravstvu u 15. i 16. stoljeću veoma oskudni i u izvorima tek usputni (1). Na žalost, slično se može ustvrditi i za podatke 17. stoljeća. U prikazanom istraživanju nastojalo se pronaći što više izvornih podataka i iznijeti ih zajedno s podacima koji su dosad objavljeni o povijesti varaždinskoga zdravstva u 17. stoljeću. Sa žaljenjem se može konstatirati da se zdravstvu poklanjala mnogo manja pozornost negoli drugim područjima. Povrh toga, nitko se u prošlosti nije posebno bavio poviješću varaždinskog zdravstva. Stoga je prikupljanje i objavljivanje te građe dugotrajan i mukotrpan proces koji nipošto nije dovršen.

Dio podataka iznijetih u radu sadržan je i u prijie objavljenoj knjizi (2). U međuvremenu prikupljeni nalazi nadopunjuju prijašnje podatke i zavrjeđuju prikazivanje unutar samostalne cjeline.

Varaždin u 17. stoljeću

U gradu se (od osnivanja Vojne krajine 1533.) nalazi zapovjedništvo Krajine na čelu s generalom i mnogobrojna vojska. U 17. stoljeću Turci izravno ne ugrožavaju grad. Napadaju južnu Mađarsku i istočnu

Štajersku, pa im Varaždin nije na pravcima vojnih pohoda (3, 4). Osim turske opasnosti, stanovnicima prijeti i povremeno se javlja kuga i nerijetko haraju požari. Zbog zapaljivosti drvenih kuća i drugih zgrada požari izazivaju ne samo oštećenja nego i uništavanja cijelih dijelova grada. U gradu nema ni vodovoda ni kanalizacije i još nije organizirana ni protupožarna zaštita (2).

Opasnost od Turaka potakla je gradnju utvrda – zidina, kula i opkopa koji su obuhvaćali cijelo uže gradsko područje i Stari grad. Izgradnja je započeta 1515. i nastavljala se dalje kako je opasnost prijetila (3). U gradske opkope dovođena je voda iz rijeke Drave i iz njih je odvođena sustavom kanala. Kako se kanali nisu redovito čistili i održavali, voda u opkopima je kao voda stajačica s brojnim barama postala leglo komaraca pa je malarija s vremenom postala prava pošast za grad (5).

Život građana grada Varaždina u 17. stoljeću obilježen je i neprekidnim sukobima s vlasnicima varaždinske tvrđave – Staroga grada, koji su svakom prigodom nastojali na silu pribaviti materijalne koristi od građana. To je rezultiralo čestim tužbama

i žalbama carskomu dvoru kamo su se mogli, kao stanovnici slobodnoga kraljevskoga grada, izravno obraćati preko svog magistrata. Varaždin je postao slobodnim kraljevskim gradom poveljom kralja Andrije II. Arpadovića god. 1209. Imao je vlastitu upravu kojoj je na čelu bio gradski sudac (*rihtar*), vrhovni nositelj upravne i sudačke vlasti, a pomagali su mu notar i senatori od kojih su pojedini bili odgovorni za određene poslove. Taj se način uprave zadržao do 1750. kada je odlukom kraljice Marije Terezije (1740.-1780.) zamijenjena i modernizirana gradska uprava. Ta je promjena ubrzana i zbog brojnih pritužbi građana na pojedinačne zlouporabe vlasti i položaja pojedinaca iz magistrata. Od tada se sudac i drugi članovi magistrata biraju svake godine na blagdan sv. Jurja, 23. travnja (do tada su se birali na blagan sv. Martina, 11. studenoga) i svi primaju redovitu plaću (3). Do tog vremena, kao ni poslije god. 1750., ni jedan senator nije bio posebno određen za brigu oko zdravlja građana. To je određeno tek Zakonom o zdravstvu koji je objavljen za sve države Habsburške Monarhije god. 1770. osnivanjem funkcije liječnika *fizika* (6). Treba istaknuti da je u Varaždinu još prije toga, god. 1767. osnovan Zdravstveni savjet kao zdravstvena vlast, koja djeluje i kad ne traje epidemija, u okviru Vijeća Kraljevine Hrvatske, Slavonije i Dalmacije. To je vijeće 11. kolovoza iste godine smješteno u grad gdje je bio i ban, čime je Varaždin postao glavnim gradom Hrvatske (2).

HOSPITALI

Institucija hospitala (*ksenodohija*) ima u Varaždinu dugu tradiciju. Ne zna se točno kad je osnovana. Prvi podatak o hospitalu, kao i to da je ta institucija već postojala, nalazimo u zapisniku grada Varaždina sastavljenom na suđenju "tri dana poslije blagdana sv. Doroteje, djevice i mučenice, god. 1454." (9. veljače) pod točkom 13. Iz tog podatka, međutim, nije vidljivo gdje se spominjani hospital nalazio niti otkad postoji (7). Prema Ivy Lentić-Kugli (8), u središtu Varaždina u 15. stoljeću nalazio se hospital u blizini franjevačke crkve i samostana. Na tom mjestu (današnjem Franjevačkom trgu) koncem 18. stoljeća sagradio je plemić i kraljevski poštar Franjo Herczer svoju palaču u kojoj se danas nalazi dio fundusa Gradskog muzeja Varaždin (9).

U 17. stoljeću hospital postoji u gradu i spominje se do konca stoljeća i poslije sve do 19. stoljeća (2).

Povjesničar Varaždina Krešimir Filić u svom prikazu nazivâ gradskih ulica i trgova u starom Varaždinu spominje za razdoblje 1742.-1744. da se područje Sajmišta nazivalo *Platea spitalszka* (10). Je li se možda ondje nalazio hospital? Za to nisu nađeni dokazi.

Prije i poslije 1750. jedan od gradskih senatora bio je određen za nadzor gradskog hospitala. U zapisnicima Poglavarstva grada Varaždina nalazimo podatke o gradskom hospitalu, upraviteljima hospitala (*magistri*), posjedima, korisnicima (*hospites seu inquilini*), no nigdje nije zapisano gdje se hospital nalazio. Zapisnici navode pojedine posjede hospitala, a i za njih je teško reći išta određeno jer im se lokacija označava susjednim zemljama i imenima njihovih vlasnika, a to nam ništa ne kaže. Može se tek nešto razabrati, ako je spomenut dio grada ili podgrađe (*suburbium*). Ovi su podaci unijeti u zapisnike samo zbog kupnje, prodaje ili prijenosa vlasništva. Imena građana izabranih za upravitelje hospitala vjerojatno su zbog jednakih razloga zapisana kako bi se znalo tko je izabran i dužan brinuti se za hospital u administrativnom i gospodarskom smislu. Upravitelji hospitala nisu bili zdravstveni djelatnici, već ugledni građani koji su često prije ili nakon te funkcije bili izabrani na mjesto gradskog suca (11).

Funkcije hospitala danas je teško u cijelosti razumjeti jer slične ustanove više ne postoje. To su bile ponajprije socijalne ustanove u koje su se primali stari i nemoćni građani, a ne može se isključiti ni da su se u njima nalazili i bolesnici, osobito oni koji su zbog bolesti postali nesposobni za rad i brigu o sebi. Hospital je imao vlastiti posjed i kmetove koji su obrađivali zemlju na posjedu. Novčana sredstva osiguravala su se od grada, djelomice raznim globama, od kamata na novac koji je hospital pozajmio zainteresiranima ako je raspolagao slobodnim viškom novca, kao i od zaklada, darova i/ili oporučno ostavljenog novca ili zemlje. Štićenici hospitala imali su osiguran smještaj, zahvaljujući posjedu dobivali su meso i drugu hranu, a odjeću su morali pribavljati sami.

Podaci iz zapisnika u kojima se spominju hospitali

Upravitelj hospitala birao se svake godine prve nedjelje nakon blagdana sv. Tri kralja (6. siječnja) (9). Prema zapisnicima Poglavarstva grada Varaždina, 9. siječnja 1600. izabran je za upravitelja hospitala Juraj Čoklić (12), a 7. siječnja 1601. Petar Vitković, po zanimanju mesar (13). Vitković je bio upravitelj hospitala i 1593., a 1594. izabran je za gradskog

suca (2, 11). Godine 1602., 13. siječnja, za upravitelja hospotala izabran je Nikola Dihtić (14), a 8. siječnja 1617. drugi put je izabran Andrija Makšan (15). Dana 7. siječnja 1618. upraviteljem je postao Nikola Kačić (16), za kojeg je zabilježeno da stanuje u *Platea regalis*, današnjoj Draškovićevoj ulici u središtu Varaždina. Za vrijeme upravitelja hospotala Nikole Miklečića zabilježeno je da 13. kolovoza 1624. prodaje jedan ral oranice što ga je hospotalu oporučno ostavila pokojna Agata Dolenčić (17). Dobivena zemlja smjela se prodati ako ona sama ili njezina lokacija nisu odgovarale hospotalu. Godine 1650. spominje se obradiva zemlja izvan grada u vlasništvu hospotala, na mjestu koje se naziva *Stubić* (18). U zapisniku od 26. rujna 1653. spominje se kmet hospotala (19), a 25. kolovoza 1658. službenik hospotala Ivan Petračić koji mijenja zemlju hospotala za drugu (20). U zapisniku od 20. svibnja 1659. spominje se ponovno obradiva zemlja u vlasništvu hospotala koja se nalazila na području zvanom *Široke ledine* (21), što su tada, po svoj prilici, bila udaljena polja. Zanimljivo je da je to dio Varaždina koji je do dana današnjeg zadržao isto ime.

Dana 27. veljače 1659. zapisano je da Petar Brcković duguje hospotalu 147 mađarskih forinti, a Mihael Rukel duguje 34 mađarske forinte i 72 denara, u oba slučaja uz šestpostotne kamate (22). Iz tog primjera može se zaključiti da je hospotal dobro poslovao, raspolagao priličnim iznosom slobodnog novca te, usto što je bio socijalna ustanova, po potrebi služio i kao neka vrsta banke.

Gradski sudac, senatori i cijelo poglavarstvo odredili su 13. travnja 1661. za sva buduća vremena da svaki građanin mora u oporuci prije svega namijeniti određeni iznos, prema vlastitoj volji, za župnu crkvu i hospotal, jer se inače oporuka neće smatrati valjanom (23).

KIRURZI I KIRURZI-BRIJAČI

Uz hospotal u gradu su postojali i kirurzi. U srednjem vijeku i poslije kirurzi su bili obrtnici bez veće školske naobrazbe koji su svoje vještine učili uz kakvog starijeg kirurga-majstora i od njih dobivali diplome pa su mogli uz dozvole raditi svoj posao i liječiti ljude mehaničkim sredstvima i rukama. Od toga je i sam naziv kirurg (grč. *heir* - ruka; *ergon* - rad). Od 17. stoljeća, kad se u gradu nalaze školovani liječnici – doktori medicine, rad kirurga odvaja se od rada fakultetski naobraženih

liječnika. Sami liječnici (*fizici*) ograđuju se od kirurga smatrajući njihov "rad rukama" nedostojnim učenosti doktora medicine (24).

Podaci iz zapisnika

U zapisnicima Poglavarstva grada Varaždina kirurzi se nazivaju i brijačima-ranarnicima (*barberius*), a to je različito od zanimanja *tonsor* ili *barbitonsor*, što je brijač u današnjem smislu. U starom Varaždinu pod nazivom brijača razumijevao se kirurg (25). Brijači, kirurzi (ranarnici) i kupalištari (balneatori) imali su u Varaždinu zajednički ceh i svoja pravila iz godine 1557. i 1561. Ta je pravila poslije potvrdio i kralj god. 1724. Tijekom 16. stoljeća bilo je ponekad istodobno do 25 kirurga u gradu. Poznata su i zabilježena njihova imena (2). Dolaskom liječnika i njegovim stalnim boravkom u gradu u 17. stoljeću postupno se smanjuje broj kirurga.

Osnutkom Vojne krajine i prisutnošću većeg broja vojnika u gradu, u grad dolaze i vojni kirurzi koji su vojsci bili od mnogo veće koristi negoli liječnici. Za razliku od građanskih, vojni kirurzi su stranci, Nijemci. Tako se god. 1557. spominje Matija Palbirer, god. 1579. neimenovani *Wundarzt* i god. 1598. vojni kirurg Hans Haselaurer ili, po nekima, Haselower (2).

Posebno su zanimljivi podaci koji se mogu naći o Hansu Haselaureru. Iz popisa njegove ostavštine od 24. veljače 1616. može se vidjeti do kakvog je imetka mogao doći tadašnji vojni kirurg. Osim kuće koju je imao u gradu na središnjem trgu i koju je poslije njegove smrti kupio Juraj pl. Kusen 31. kolovoza 1626., Haselaurer je imao i posjed u okolini grada (2, 26). U popisu stvari koje su nađene za predaju njegovim potomcima nalazi se, od vrijednih predmeta, 8 srebrnih čaša od kojih su neke pozlaćene, ukupne (preračunane) težine od oko 4.717 g, zatim 4 manja lanca od 1.067 g, 3 pozlaćena srebrna pehara od 420 g, 9 srebrnih žlica od 385 g, dječji ukrasi, 15 zlatnih prstenova i mala narukvica ukupne težine 70 g, pozlaćeni srebrni pehar i srebrna zdjelica, 120 zlatnih dukata i jedna pozlaćena sablja (27). U naknadnom popisu ostavine pok. Hansa Haselaurera, kojeg zovu *chirurgus germanicus*, od 3. kolovoza 1616., uz popis raznih tekstilnih odjevnih predmeta i tekstila u komadima (rolama), zapisano je i da je imao: liječničku knjigu autora Kristofora Versinga, liječničku knjigu autora Antuna Ryffa, liječničku knjigu autora Laib Artznay Pueh, 9 rukopisnih knjiga o zdravstvu, herbarij

dr. Janosa Comerariuma te još nekoliko velikih knjiga pisanih rukom. Spomenuta je još kućna apoteka, a od oružja 4 puške i 4 komada raznog hladnog oružja (28). Nismo našli sličnih podataka u popisima građanskih (civilnih) kirurga da bismo usporedili njihovo imovno stanje.

U zapisnicima Poglavarstva spominje se 12. studenoga 1600. brijač-kirurg Franjo Sveršić (ponegdje se spominje i kao Svršić) (29). Njegova je diploma izdana u Požunu 1576. i čuva se u Gradskom muzeju Varaždin. Rođen je u Križevcima, a brijačkokirurški zanat učio je kod požunskog kirurga-majstora Dystelera i osposobljen je da ga obavlja, kako je upisano u diplomi, "u svim mjestima i gradovima zemlje". Imao je kuću u Varaždinu. Bio je izabran za gradskog suca ukupno pet puta. To je bilo po nekim autorima god. 1592., 1596. i 1597. (11), po drugima 1591., 1594., 1595. i 1596. (30) i posljednji, peti put, 1600., 12. studenoga. U naknadnoj bilješci zapisnika za taj dan upisano je da je Sveršić umro uskoro nakon toga, 27. studenoga 1600., u 10 h noću od kuge (29).

Na dan 23. veljače 1601. spominje se u gradu barber Stjepan Trobel (31) i iste godine 16. prosinca brijač-barber Nikola (nezabilježenog prezimena) koji je bio u službi Benedikta Turoczyja, suca i bilježnika iz Ludbrega (32).

LJEČNICI

Do 16. stoljeća Varaždin nije imao školovane liječnike. Prvi liječnik (*medicinae doctor*) koji je boravio i radio u Varaždinu 1588. bio je Paulus Fabricius (2, 33). U Varaždinu djeluje kao liječnik u vrijeme kad je grad pun vojske i ranjenika koji dolaze s bojišta. Ubrzo umire god. 1589. (30).

Godine 1603. u Hrvatsku dolazi doktor Rosemberg. Nije sa sigurnošću utvrđeno je li bio i u Varaždinu. Umro je 1628. S njim je bio dr. Justus Spada koji ga je trebao naslijediti, ali je nakon Rosembergove smrti otišao (33).

O liječnicima je raspravljao Hrvatski sabor god. 1641. Zaključeno je da u Hrvatskoj moraju biti dva državna liječnika; jedan u Zagrebu i drugi u Varaždinu, te da se taj drugi ima primiti u službu što je moguće prije. Određeno je da će morati stalno živjeti u Varaždinu. Treba podsjetiti da je Varaždin u to vrijeme bio veći grad od Zagreba. U njemu su živjele brojne plemićke obitelji, nositelji vlasti u ondašnjoj Hrvatskoj.

Ponovno se u Saboru raspravljalo o liječnicima god. 1650. i zaključilo da liječnike treba više plaćati želi li se da ostanu u domovini (34).

Godine 1652. primljen je u službu na mjesto drugoga državnog liječnika u gradu Varaždinu Leonardus Romanus, doktor medicine i fizike. Određena mu je plaća u iznosu 150 rajnskih dukata na godinu. Stalno je boravio u gradu. Svi su bili zadovoljni njegovim radom pa mu je god. 1654. plaća povećana za 50 rajnskih dukata (34). I Juraj Habdelić u svojem izvješću generalu isusovačkog reda u Rimu 1652. javlja da se "sad u Varaždinu nalazi dobar liječnik te da ima i dobra ljekarna". Romanus je službovao u Varaždinu do god. 1668. (35).

Godine 1668., 6. studenoga, imenovan je za državnog liječnika u Varaždinu Ivan Stančević (*Iohannes Sztanchevicz*). I njegovim su radom bili svi zadovoljni pa mu je plaća povećana na 200 rajnskih dukata (35). Doktor Stančević je bio i izvrstan kemičar i sam je priređivao lijekove za svoje bolesnike (36). Prije negoli je postao liječnik izrađivao je barut i prodavao ga krajiškim haramijama. Potpisivao se kao *doctor varasdiensis* (37). Na dan 2. ožujka 1671. kupuje sa svojom ženom Anom pl. Hanzic kuću od Uršule Gašparić i njezina sina u ondašnjoj Miličkoj ulici (današnjoj Ulici braće Radić). Kuća se nalazila u dijelu koji se nazivao *suburbium* (38). Godine 1675., 12. prosinca, kupuje zajedno sa ženom zidanu kuću sa zemljištem od udovice Mihaela Rukela, nekadašnjega gradskog suca, koja se nalazila u unutarnjem gradu (39). Nije sigurno je li Stančević umro 1677. ili se odselio iz Varaždina.

Godine 1678. dolazi za državnog liječnika u Varaždin Ivan Mihael Karis, u zapisnicima naveden još i kao *Czaris, Karys* ili *Kariss*. Bio je mlad pa ga ne oslovljavaju s *excellentissimus dominus*, već samo s *clarissimus doctor medicinae*. Manja mu je i plaća, a kako nije mogao udovoljiti svim potrebama u gradu, Sabor je angažirao ptujskog liječnika Ivana Wognera za ispomoć Karisu. Wogneru je određena od Sabora nagrada za taj rad. Godine 1680. Karis je uspio steći potrebnu vještinu i od tada obavlja samostalno poslove za koje je zadužen u gradu. Da bi se osigurao liječnik za Varaždin u budućnosti, Sabor stipendira studenta medicine Adama Štotelica. Nakon završetka studija Štotelic postaje državnim liječnikom god. 1682., nakon što se Karis odselio u Graz. Štotelic je bio i izučeni ljekarnik i prije studija medicine radio je kao pomoćnik zagrebačkog ljekarnika Vuka Skolara. Poslije Skolarove smrti vjenčao se s njegovom udovicom koja je u brak donijela imetak naslijeđen nakon mužev

smrti pa je Štotelic bio materijalno dobro zbrinut. Radio je u Varaždinu do 1689. (34).

Nakon Adama Štotelica, državnim liječnikom u Varaždinu imenovan je Ivan Gotfrid Karlek ili *Ivan Godefried Carlegg* (34). Doktora Karleka u gradskim spisima nazivaju *excellentissimus*. Dugo je službovao u gradu. Obvezao se prisegom da će ostati raditi u Hrvatskoj pa mu je Sabor povisio plaću. Za vrijeme suspenzije zagrebačkog liječnika Ivana Flisзера god. 1700. Karlek je odlazio i u Zagreb i zamjenjivao ga gotovo pola godine. Izabran je za senatora grada Varaždina (34), a spominje se da je bio i protomedik (40). Imao je puno djece kojoj su kumovali ugledni varaždinski plemići kao Bathyany, Erdödy, Patačići, Najšići i Draškovići. Jedan od Karlekovih sinova, *Ivan Godefridus r Karlegg de Trenneneg*, bio je doktor medicine i doktor filozofije (41). U Varaždinu na uglu današnjeg Trga kralja Tomislava i Kukuljevićeve ulice, na mjestu zgrade u kojoj se sada nalazi ljekarna, bile su u 17. stoljeću tri kuće. Jedna u Kukuljevićevoj ulici, druga na samom uglu i treća na trgu. Prva od njih bila je drvena i pripadala je doktoru Karleku (9).

ŠKRINJA KOVAČKOG CEHA

U Gradskom muzeju Varaždin sačuvana je škrinja izrađena od smeđe hrastovine, a potječe iz druge polovice 17. ili najkasnije iz prve polovice 18. stoljeća. Pripadala je kovačkom cehu. Na poklopcu škrinje vidi se jasno izrezbaren lik kovača koji kuje i nosi naočale. To je veoma zanimljiv nalaz. U to je vrijeme već bila poznata uporaba naočala, ali kao privilegij plemića i imućnijih ljudi. Rezbarija na škrinji svjedoči ili da je u Varaždinu i "običan građanin" već u to vrijeme nosio naočale ili, kako smatraju neki povjesničari, da se radi o zaštitnim naočalima pri radu (42-45). Teško je braniti potonju smjelu tvrdnju o zaštitnim naočalima. S druge strane, zašto bi se upravo kovač prikazivao osobom slaba vida? Još je manje vjerojatno da su naočale prikazane kao simbol ceha.

ODREDBA O POPISU NEUDANIH ŽENA

Potkraj 16. stoljeća donesena je zanimljiva odredba magistrata koja se provodila sve do 18. stoljeća. Na dan 10. siječnja 1599. određeno je da se "pomno potraže i popišu sve slobodne služavke, mlade udovice i mlade žene bez muževa, koje žive od vlastitog rada i neće

raditi kod dobrih i časnih žena i domaćica" (46). Je li se već tada radilo o suzbijanju postojeće prostitucije u gradu s obzirom na prisutnost brojnih stranaca i vojske ne može se potvrditi. Međutim, poznato je da su kasnije, tijekom 18. stoljeća, u Varaždinu provođene organizirane racije protiv spolno zaraženih prostitutki. To je vrijeme kad u Varaždinu djeluju županijski fizik Ivan Krstitelj Lalangue (1771. – 1799.) i državni liječnik Ivan Mihael Hinterholzer (1769. imenovan članom Zdravstvenog savjeta Kraljevskog vijeća u Varaždinu), a Varaždin je glavni grad Hrvatske (1769. – 1776.). Vezano za te zaslužne stare varaždinske liječnike, zanimljivo je spomenuti još i to da su obojica, iako stranci, ostali živjeti u gradu i nakon velikog požara (nakon čega glavnim gradom postaje Zagreb), sve do smrti i obojica su pokopani u Varaždinu (Lalangue 1799., a Hinterholzer 1800.) (1, 2, 5, 6).

LJEKARNE I LJEKARNICI

Hrvatski sabor na svom zasjedanju u Varaždinu 21. listopada 1599., za vrijeme kuge u Zagrebu, raspravljajući o zdravstvenom stanju u državi, konstatira da u Varaždinu trenutačno nema ni jednog liječnika a jednako tako ni ljekarnika. Zaključeno je da treba što žurnije pozvati sposobnog liječnika i sposobnog ljekarnika u grad, no to nije bilo moguće lako i brzo provesti u djelo. Takozvani "turski strah" i k tomu strah od kuge odbijali su dolazak liječnika a u to vrijeme u gradu nije postojala ni jedna ljekarna. Prvi ljekarnik došao je u Varaždin tek 1603. Bio je to Sebastijan Grübner. Doselio se iz Ptuja odakle je pobjegao kao katolik jer su mu ptujski protestanti 1600. zatvorili ljekarnu koju je držao od 1587. Novoosnovanu ljekarnu u gradu nazvao je "K zlatnom anđelu" (*K' zlatnom angjelu*). Godine 1611. prodaje tu ljekarnu i odlazi iz Varaždina (47).

I drugi ljekarnik u gradu došao je iz Ptuja, ali je zadržao i svoju ljekarnu u Ptuju. To je bio Ivan Baptist Donino, Talijan. Kao i njegov prethodnik Grübner, bio je i vojni ljekarnik (47, 48). Prema podacima iz Gradskog arhiva, njegova je ljekarna pregledana 1657., nađena u potpunom redu i dobro opskrbljena lijekovima (49). Donino je umro 1677. (47). Njegovu ljekarnu kupuje ljekarnik Andrija Jally (47, 48). Jally je umro od kuge, prema Tartalji god. 1678. (47), a prema Androiću god. 1681. (48).

U to vrijeme javlja se i treći ljekarnik u gradu, koji nije bio vojni ljekarnik, ali je bio Talijan kao i Donino.

Zvao se Karlo Sardena (47, 48) ili Sardegna (36). U spisima ga nazivaju *pharmacopeo civitatis*. On je 18. travnja 1680. kupio od Matije Kučića kuću zajedno s vrtom i zemljištem koja se nalazila u predjelu *Ciglenica* (50). Potom 25. listopada 1683. kupuje od gradskog senatora Karla Ruesza još jednu kuću sa zemljištem koja se nalazila "iza odnosno pokraj gradske vijećnice" (51). To je zgrada u današnjoj Gajevoj ulici na broju 4. U njoj uređuje novu ljekarnu (oficinu). Sardena je, dakle, u gradu imao dvije ljekarne. Neki smatraju da je on osnovao i prije spomenutu ljekarnu "K zlatnom anđelu" (48). Nakon smrti ljekarnika Jallyja, Sardena dobiva dozvolu za opskrbljivanje vojske lijekovima. Poslije njegove smrti ljekarnu u sadašnjoj Gajevoj ulici vodila je njegova udovica. Nije imao potomaka.

Još za života Sardena je prodao jednu od ljekarna svom pomoćniku, ljekarniku Ivanu Korziskom. U to je vrijeme uslijedila reorganizacija franjevačkog reda i odcjepljenje od Mađarske, pa je u Varaždinu osnovana franjevačka provincija sv. Ladislava. U franjevačkom samostanu uređen je infirmarij za liječenje bolesnih redovnika cijele provincije. Ljekarnik Korziski stupa u samostan, zareduje se, uzima ime Maksimilijan i svoju ljekarnu kupljenu od Sardene prenosi u samostan. Tako osniva franjevačku ljekarnu god. 1677. i nastavlja u njoj raditi (47). Prenesena je ljekarna bila najprije smještena u jednoj maloj prostoriji koja se nalazila uz svetište crkve, ali nije bila spojena s crkvom i u nju se ulazilo iz samostanskog hodnika. Franjevačka ljekarna se tu nalazila do 1678. Prostorijicu je poslije kupio varaždinski trgovac Praunsberger, dao probiti zid, spojiti je sa svetištem i u njoj je 1680. uređio obiteljsku grobnicu. Ta je prostorija i danas spojena s crkvom.

Godine 1693. podižu franjevci u dvorištu svojeg samostana zgradu koja i danas postoji i koja je poslije nadograđivana. U njoj je uređen infirmarij za redovnike, a u prizemlju je smještena ljekarna koju i dalje vodi Korziski. Nije poznato gdje se ljekarna nalazila između 1678. i 1693. Godine 1695. Korziski je imenovan i magistrom infirmarija. Ljekarna je uspješno djelovala sve do njegove smrti, a poslije je nazadovala zbog nesposobnosti i neangažiranosti ljekarnika i ponekad nije ni imala potrebnih lijekova. Neposredno poslije Korziskog ljekarnu je vodio ljekarnik Gärtner (52). Zidove franjevačke ljekarne oslikao je do god. 1750. slikar pavlin Ivan Ranger (1700.-1753.). Freske su danas, na žalost, veoma zapuštene, ali su boje još svježije (47). Franjevačka ljekarna zatvorena je odlukom Hrvatskoga kraljevskog vijeća u listopadu

1772., inventar je prodan i danas nije poznato gdje se nalazi (52).

Još za života ljekarnika Sardene u Varaždinu je imao ljekarnu Franjo Antun Walth. Nakon Sardene smrti Walth je dobio dozvolu i za vođenje vojne apoteke. Ljekarnu je naslijedio sin Henrik Walth (48) i prodao je ljekarniku Antunu Siegelu (9). Sam je vodio vojnu apoteku, a nakon njegove smrti to je nastavila njegova udovica (48). Siegel je bio gradski senator i zamjenik gradskog suca. Imao je kuću u Varaždinu na uglu današnjeg Trga slobode nasuprot palači Puttar (9).

U starim varaždinskim ljekarnama često se nalazio natpis "Smrti nema lijeka" (*Mors non habet medicinam*) (53). Natpis je trebao upozoravati građane da lijekovi nisu svemoćni ili je to, možda, bila isprika za moguću nedjelotvornost lijeka. Nije isključeno ni da se to pisalo iz sasvim određenog razloga, a taj je da se doskoči osvetoljubivim pojedincima.

Osim ljekarnika koji su imali svoje ljekarne, u gradu su postojali i tzv. materijalisti koji su vodili drogerije. Ti su materijalisti, a često i drugi trgovci u svojim trgovinama, prodavali "lijekove" i tako konkurirali apotekama. Ljekarnicima to nije išlo u prilog ne samo zbog materijalne strane već i zbog nestručnosti materijalista i trgovaca pa nisu bile rijetke pritužbe vlastima (53).

KUGA

Epidemija kuge prvi put se spominje u Varaždinu god. 1522. (54). U 17. stoljeću zabilježena je god. 1600. zajedno sa sušom. Hrvatski sabor na svom zasjedanju u Krapini donosi zaključak da nitko ne smije izlaziti iz zaraženih područja ni ulaziti u zaražene predjele. Tko se ne bude pridržavao ove odluke, izbatinat će se, a ako je trgovao, zaplijenit će mu se sva roba. Kuga je harala osobito Podravinom i prestala je tek sljedeće godine (34). Godine 1629. razbuktala se epidemija kuge cijelom Hrvatskom takvom žestinom da je jedva koje mjesto ostalo pošteđeno. Umro je velik broj ljudi, a uz kugu vladala je i glad (34).

Kuga se najčešće širila iz istočnih krajeva, točnije iz Bosne preko Slavonije, područja koja su bila pod turskom vlašću, a prenosili su je prebjezi i vojska. Polovicom 17. stoljeća, 1644. prijetila je opasnost od kuge Varaždinu sa sjevera iz Mađarske. Da bi se grad i okolica zaštitili, postavljene su na Dravi guste straže kojima je naređeno da ne smiju nikomu dopustiti prijelaz iz zaraženih područja te da pošto - poto

sprječavaju ljudima iz krajeva s kugom bilo kakav dodir s gradom i građanima Varaždina. O tim su zaštitnim mjerama posebnim izaslanstvom obaviješteni grofovi Zrinski, gospodari Međimurja, kako ne bi krivo shvatili poduzete mjere Varaždinaca (55). Kuga će se ponovno javiti u Varaždinu nakon 30 godina, 1674.

Na dan 10. ožujka 1678. javlja Gradski magistrat iz Ptuja Varaždinskomu magistratu da ondje vlada neka zarazna bolest (56). Na upit Varaždinaca vlastelinstvo iz Zavrča odgovara 19. ožujka iste godine da i ondje vlada neka epidemijska bolest (57). Da se pod tom epidemijskom odnosno zaraznom bolešću najvjerojatnije mislilo na kugu, može se zaključiti po prije spomenutom uzroku smrti varaždinskog ljekarnika Jallyja koji je upravo god. 1678. umro od kuge (47). I sljedeće godine, 1679. hara kuga u Varaždinu. Znamo o tome tek toliko da je u gradu bilo požara i raznih razbojstava te da je umrlo mnogo ljudi (5). Nisu sačuvani podaci kako su se liječili oboljeli i jesu li poduzimane ikakve zdravstvene mjere. Budući da su stanovnici umirali u velikom broju, a zdravstvo nije moglo pomoći, ljudi su se osjećali posve nemoćno. Zaštitu preuzima država određujući posebne mjere i kazne, a ljudi pomoć očekuju još jedino od Crkve.

Na obavijest natporučnika grofa Julija Bona, 10. rujna 1680. Varaždinskomu magistratu da u Ptuju opet hara kuga (58), sastaju se 14. rujna 1680. u Gradskoj vijećnici gradski sudac, senatori i ostali općinari i proglašavaju:

... da bi se oduprli jedinstvenom biću Boga svemogućega koji kao kuga u susjednim krajevima, naročito u Ptuju, moćno napadajući prijeti, zaključuje se i jednoglasno je određeno da se na slavu Božju, prije svega najmilostivijoj i preslavnoj Djevici Mariji, najmoćnijoj zaštitnici, zatim na čast svetih Fabijana i Sebastijana, Roka, Franje Ksaverskoga i blažene Rozalije, zajedničkim odlukama građana izvan podgrađa u ulici Gornji Novaki na području ovog grada, sagradi kapelica ... (59).

Za organizatora pothvata odmah se imenuju Đuro Gašparić i Mihael Gasperlin koji će biti crkvenjaci i voditi brigu o dovozu potrebnog kamena za gradnju zavjetne kapelice. Također su imenovani i povjerenici za otkrivanje i izolaciju oboljelih, i to za područje grada Ivan Vidaković i Elija Smuker s kirurgom Adamom Benčićem, za područje gornjeg podgrađa Mihael Ennyey i Đuro Krančić s kirurgom Filipom Krajačićem te za donje podgrađe Đuro Klik stariji i Mihael Glavač s kirurgom Laurencijem Juraićem iz obitelji Blaži (59).

Iste godine 21. listopada bit će svečana procesija do mjesta označenog za izgradnju kapelice gdje će gradski župnik Ivan Ilinić položiti temeljni kamen kako je dopustio preuzvišeni biskup Martin Borković (59). Zavjetna kapelica sv. Fabijanu i Sebastijanu u Optujskoj ulici posvećena je 8. prosinca 1688. (35).

Godine 1681. ponovno prijete kuga Varaždinu. Ban Nikola Erdödy naređuje gradu Varaždinu 30. srpnja 1681. da se radi sprječavanja unošenja bolesti u grad odgodi održavanje sajмова (60), a 15. kolovoza iste godine daje posebne naputke s jednakom svrhom (61). Grof Mirko Erdödy na županijskoj skupštini održanoj god. 1682. u Novim Dvorima upozorava na opasnost od kuge (62). Prateći te događaje, stječemo dojam kao da je sve zastalo u iščekivanju nemilih događaja i kao da su se svi bili fatalistički pomirili s tim. Isusovačka gimnazija u Zagrebu odgađa početak školske godine (63), a kuga već hara srednjom Europom, pojavljuje se nadomak u Austriji, Štajerskoj i Grazu, širi se u južnu Štajersku do Ptuja i odatle prelazi u okolicu Varaždina. Umire velik broj ljudi u selima Vidovec, Ivanec, Križovljan i Gornja Voća, a u Zagorju osobito u Zajezdi i Hrašćini (35). Postoje podaci (63) da je kuge bilo i u Varaždinu. Pojavila se u župi *Novaki* odakle je unesena u grad. Epidemija je trajala od proljeća 1682. do početka siječnja 1683. Škole su ponovno otvorene 12. siječnja 1683. (63).

Veliki župan Varaždinske županije Mirko I. Erdödy (1682.-1690.) određuje da se na području Županije smije puštati samo onaj tko ima valjanu potvrdu u kojoj izrijekom piše da je zdrav. Suci pak moraju voditi točnu evidenciju od čega je netko umro i koliko je ljudi pomrlo od koje bolesti. Tijela umrlih treba duboko zakapati (55). Propusti li gradski sudac provesti bilo koju od ovih naredaba, kaznit će se globom od 25 forinti, a gradska općina sa 100 forinti ako se ogniješi o bilo koji propis ili ne ispuni neku od naredaba (55). Te su mjere poduzete ponajprije protiv izbjeglica i s istoka i sa sjevera gdje se neprekidno ratuje i/ili haraju svakakve bolesti. Nastoje doći u Varaždin kao u oazu mira i sigurnosti.

Kao mogući uzroci bolesti za to su, između ostalih, okrivljavane i nečiste jame oko tvrđave prepunjene raznim otpadcima i smećem. Stoga Županijska skupština naređuje da se to, sukladno članku 6. zaključka iste skupštine iz god. 1606., odmah dade očistiti. U tu će se svrhu prikupiti potrebni radnici, i to tako da se "od svakog dimnjaka mora javiti na rad jedna osoba tijekom 8 dana iz cijele Županije, odnosno iz područja dokle seže vlast županijskih sudaca" (5).

Polovicom kolovoza 1691. zatvaraju se škole zbog prijetnje kuge i otvaraju se tek potkraj studenoga iste godine (55). U to vrijeme kuga izbija oko rijeke Kupe, osobito u Karlovcu i okolnim selima sve do Plaškog i Vrhovina, a sjeverno se širi do Siska, Petrinje, Zrinja i Kostajnice. U to se vrijeme opet ratovalo s Turcima. Godine 1691. konačno je oslobođena Slavonija i vojnici raznose bolest (63, 64). Još 1684. Hrvatski je sabor zaključio da se u Hrvatskoj utemelji funkcija "učitelja zdravlja" (*magister sanitatis*), tj. da se imenuje liječnik koji će se baviti samo suzbijanjem epidemije. Godine 1691. Sabor moli štajersku vladu da dr. Adamu Rumoru, koji je na glasu kao dobar učitelj zdravlja, dopustiti doći u Hrvatsku iz Graza da pomogne u suzbijanju kuge. Ponovno se o tome raspravlja i 1692. i određuje plaća doktoru Rumoru u iznosu od 50 rajnskih dukata samo za rad na suzbijanju epidemije kuge (34, 65).

Osim spomenute sagrađene kapelice, zavjetne crkvice protiv kuge, koja se i danas nalazi u Optujskoj ulici u Varaždinu, u gradu iz tog vremena postoji i zavjetni stup u istoj ulici uz kućni broj 38c. Prema natpisu na stupu kojeg više nema, ali ga je zapisao Đuro Szábo u svojoj knjizi "Hrvatsko zagorje", stup je podigao tadašnji varaždinski plemićki sudac i pravnik Andrija Hus sa svojom ženom Barbarom Žitomerski kao svoj zavjet god. 1682. Prema povjesničaru Krešimiru Filiću, stup je bio najprije postavljen uz južna gradska vrata, otprilike ondje gdje je sada Glavna pošta u Varaždinu ili u njezinoj blizini, a god. 1878. premješten je u Optujsku ulicu. Ni ovaj se podatak više ne vidi na stupu, jer je prilikom obnavljanja kuće vlasnik ožbukao i postolje stupa tako da je, na žalost, prekrrio i natpise na njemu (66).

ZAKLJUČNI KOMENTAR

Na temelju izvornih podataka i dosad objavljenog u dostupnoj povijesnoj građi, nastojali smo što je moguće obuhvatnije prikazati stanje zdravstva u gradu Varaždinu u 17. stoljeću. Gradski hospital, ksenodohij (od nekih povjesničara nazvan i *nemoćnica*) postojao je tijekom cijelog prikazanog razdoblja. Ta je ustanova djelovala u najužoj povezanosti s građanima. Po utvrđenim pravilima, svake godine biran je upravitelj, a hospital se financirao potporom grada i iz priloga i ostavina građana. Hospital je bio ponajprije socijalna ustanova. Služio je kao utočište te najvjerojatnije i za skrb bolesnih i nemoćnih, a povremeno i kao neka vrsta banke. O kontinuitetu postojanja ustanove hospitala tijekom prikazanog razdoblja svjedoči

podatak iz Statuta grada Varaždina iz god. 1750. u kojem u točki 34. stoji da tada u Varaždinu postoje dva hospitalia (nemoćnice), oba "u bijednom stanju i najgorem neredu" pa se traži od Poglavarstva da poboljša stanje u njima (67).

U 17. stoljeću u Varaždinu su još prisutni kirurzi-brijači koji postoje od 15. i 16. stoljeća, ali njihov broj opada. U gradskim se zapisnicima sve rjeđe spominju bilo zbog svojih djelatnosti ili zbog drugih pravnih ili administrativnih razloga, što se može povezati sa sve većom prisutnošću stalnih liječnika fakultetske naobrazbe. Liječnici u Varaždinu većinom su stranci, ali ima i domaćih. Od polovice 17. stoljeća u Varaždinu je prisutan drugi državni liječnik (prvi je u Zagrebu) koji stalno boravi u gradu.

Godine 1603. otvorena je prva ljekarna u gradu. Nakon nekoliko prvih godina neredovitog postojanja, u gradu postoji stalna ljekarna, ponekad istodobno i više njih. Neke su ljekarne opskrbljivale i vojsku. Ljekarnici su bili samo stranci.

Sedamnaesto stoljeće obilježile su pandemije kuge koja hara cijelom Europom (68). Kuge nije bio pošteđen ni Varaždin i ona se u gradu pojavljivala gotovo svakih desetak godina. Epidemije su pratili glad i velik pomor stanovništva. Tadašnje se zdravstvo nije moglo oduprijeti toj pošasti, pa zaštitu preuzima država određujući mjere u prometu ljudi i robe prema zaraženim područjima i kazne za nepoštivanje propisanih odredaba. Građani se pak preko Crkve zavjetima utječu Božjoj pomoći. U gradu postoje iz tog vremena i danas sačuvani zavjetna kapelica i zavjetni stup.

•••

Iz mozaika dostupnih podataka složenih u prikazanu (ali još velikim dijelom nepotpunu) cjelinu o pojavama i događajima vezanim za zdravstvene prilike i zdravstvenu kulturu Varaždina u 17. stoljeću, razvidno je da su potrebna daljnja istraživanja u tom području. Nađene podatke trebalo bi dalje upotpunjavati čime bi se obogatile spoznaje o tom davnom razdoblju u kojem neki događaji i postupci zvuče poznato i danas nakon više od tri stoljeća.

LITERATURA I IZVORI PODATAKA

1. Piasek G. Zdravstvena kultura Varaždina u 15. i 16. stoljeću. Hrvatski sjever, Matica hrvatska Čakovec 1997;(3-4):91-7.
2. Piasek G. Zdravstvo Varaždina do konca 19. stoljeća. Posebna izdanja, knjiga 7. Varaždin: Zavod za znanstveni rad HAZU; 1996.

3. Horvat R. Povijest grada Varaždina. Posebna izdanja, knjiga 4. Varaždin: Zavod za znanstveni rad HAZU; 1993.
4. Ilijanić M. Varaždin, monografija. Skupština općine Varaždin. Zagreb: GZH; 1975.
5. Piasek G, Piasek M. Izvješće fizika Varaždinske županije Ivana Krstitelja Lalangea za godinu 1785. Radovi Zavoda za znanstveni rad HAZU 2001;(12-13):357-65.
6. Thaler L. Povijest medicine u Hrvatskoj i Slavoniji od godine 1770. do 1850. Karlovac; 1927 (pretisak iz Liječ vjesnika 1926.-1927., str. 1-118).
7. Tanodi Z, Wiessert A. Monumenta historica liberae ac regiae civitatis Varasdiensis, tomus secundus, pars prima Libri civitatis 1454.-1464. et 1467.-1469. Zapisnik, točka 13. Typus Svobodina, Varasdini; 1944, str. 11.
8. Lentić-Kugli I. Povijesna urbana cjelina grada Varaždina, knjiga XXIV. Zagreb: Društvo povjesničara Hrvatske; 1977.
9. Wissert A. Bilješke o nekim varaždinskim kućama. Varaždin: Spomenica varaždinskog muzeja 1925.-1935. 1935;(1):28-55.
10. Filić K. Varaždin, vodič i adresar. Varaždin: Turistički ured; 1955.
11. Filić K. Varaždinski gradski suci (načelnici). Varaždin: Spomenica varaždinskog muzeja 1925.-1935. 1935;(1):6-28.
12. Zapisnici Poglavarstva grada Varaždina (ZPGV) 1579.-1602., svezak (sv.) III. (Barbarić J, ur.) Historijski arhiv Varaždin 1992;(progresivni broj, pr. br. 271).
13. ZPGV, sv. III (pr. br. 376).
14. ZPGV, sv. III (pr. br. 576).
15. ZPGV, sv. IV (pr. br. 147).
16. ZPGV, sv. IV (pr. br. 246).
17. ZPGV, sv. V (pr. br. 154).
18. ZPGV, sv. VI (pr. br. 270 i 309).
19. ZPGV, sv. VI (pr. br. 406).
20. ZPGV, sv. VI (pr. br. 497).
21. ZPGV, sv. VI (pr. br. 560).
22. ZPGV, sv. VI (pr. br. 528/1 i 582/2).
23. ZPGV, sv. VII (pr. br. 94).
24. Gjanković H. Kirurgija. U: Medicinska enciklopedija, sv. 5. Zagreb: Leksikografski zavod FNRJ; 1951, str. 578.
25. Barbarić J. Povijesno značenje gradske knjige ili protokola (1592.-1596.). Historijski arhiv Varaždin 1991;II:17-52.
26. ZPGV, sv. V (pr. br. 265).
27. ZPGV, sv. IV (pr. br. 72).
28. ZPGV, sv. IV (pr. br. 74).
29. ZPGV, sv. III (pr. br. 352).
30. Horvat R. Varaždin koncem 16. vijeka. Zagreb 1912 (pretisak iz Vjesnika kr. zemalj. arhiva)
31. ZPGV, sv. III (pr. br. 421).
32. ZPGV, sv. III (pr. br. 362).
33. Rijavec A. Prvi varaždinski liječnici. Varaždinske vijesti 1968;(1244).
34. Horvat R. Hrvatski državni liječnici u XVII. stoljeću. Liječ vjesnik 1931;53:352-70.
35. Horvat R. Povijest grada Varaždina [rukopis]. Gradski muzej Varaždin.
36. Pichler L. Stare varaždinske ljekare i ljekarnici (I). Farm glasnik 1951;6:220-5.
37. Dugački V. Liječnici kemičari. Saopćenja (Pliva, Zagreb) 1971;(14):109-12.
38. ZPGV, sv. VII (pr. br. 590).
39. ZPGV, sv. VIII (pr. br. 201).
40. Povijesni arhiv Varaždin, Arhiv grada Varaždina, kutija 55 (spis 152).
41. Chloupek D. Mortalitet i natalitet u Varaždinu od 18. stoljeća do danas. Zagreb: Biblioteka CHZ. Miscelanea 1941;(4):97-174.
42. Štajduhar J. Prikaz naočala na varaždinskoj cehovskoj škrinji u XVIII. stoljeću. Iz hrvatske medicinske prošlosti. Zagreb: Spomen knjiga ZLH; 1954, str. 202-4.
43. Šakić D. Naočari. Medicinska enciklopedija, sv. 7. Zagreb: Leksikografski zavod; 1963, str. 175.
44. Piasek G. Djelatnost nekih varaždinskih liječnika oko zbrinjavanja radnika i defektnih osoba u prošlosti. Arh Hig Rada Toksikol 1971;28:361-5.
45. Dugački V. Prikaz zaštitnih naočala iz 17. stoljeća. Liječničke novine 2002;II(11):49.
46. ZPGV, sv. III (pr. br. 188).
47. Tartalja H. Povijest ljekarništva u Varaždinu. II. savjetovanje, Varaždin 28. IX. 1967. Savez farmaceutskih društava Jugoslavije, Sekcija za bolničku farmaceutsku službu.
48. Andrić M. Prvi apotekari. Varaždinske vijesti 1970, br. 1313.
49. Povijesti arhiv Varaždin, Arhiv grada Varaždina, kutija 89, (spis 152).
50. ZPGV, sv. VIII (pr. br. 474).
51. ZPGV, sv. VIII (pr. br. 575).
52. Piasek G, Piasek M. Prilog povijesti Franjevačke ljekarne u Varaždinu. Farm glasnik 1981;37:476-9.
53. Pichler L. Stare varaždinske ljekare i ljekarnici (II). Farm glasnik 1951;7:269-77.
54. Povijesti arhiv Varaždin (PAV), Arhiv grada Varaždina (AGV), Radikalni arhiv (RA), fasciculus XIX (52).
55. Janković J. Pabirci po povijesti Županije varaždinske. Varaždin: Brzotisak Stj. pl. Platzer; 1898.
56. PAV, AGV, RA, fa. LV (1326).
57. PAV, AGV, RA, fa. LVI (1329).
58. PAV, AGV, RA, fa. LV (1355).
59. ZPGV, sv. VIII (pr. br. 493).
60. PAV, AGV, RA, fa. LVI (1365).
61. PAV, AGV, RA, fa. LVI (1366).
62. PAV, AGV, RA, fa. LVI (1368).
63. Fancev F. Historia Collegii Societatis Jesu in monte Greco Zagrabiae sisti (1606.-1772.). Prema: Građa za povijest školskog književnog rada Isusovačkog kolegija u Zagrebu (1606.-1772.). Starine, knjiga XXXVII. Zagreb: JAZU; 1934, str. 1-176.

64. Znameniti i zaslužni Hrvati 925.-1925. Zagreb 1925; str. LIX.
65. Piasek G, Piasek M. Naziv magister u povijesti zdravstva. Arh Hig Rada Toksikol 1999;50:327-30.
66. Piasek G. Neki podaci o kugi u Varaždinu i okolici od XVI. do XVIII. stoljeća. Godišnjak Gradskog muzeja Varaždin 1975;(5):67-75.
67. Kolanović J, Križman M. Statut grada Varaždina. Državni arhiv Varaždin; 2001; str. 123.
68. Channel 4 Television Websites: Plague: Story of the plague. Dostupno na URL: <http://www.channel4.com/history/microsites/H/history/plague/story.html> (pristup 5. srpnja 2002.)

Summary

HISTORY OF 17TH CENTURY HEALTH SERVICES IN THE TOWN OF VARAŽDIN, CROATIA

This overview brings together historical data on health services and health culture from original documents and scarce information published by historians. The seventeenth century Varaždin was a bigger town than Zagreb, and it later even took the title of the Croatian capital from Zagreb (between 1767 and 1776). The review opens with a description of old municipal hospices, specific social and public health institutions which can be traced back to 1454 and which existed throughout the 17th century. At that time, barber-surgeons, who practised a form of medicine which involved the use of hands and medical instruments (hence the Greek name, *heir* meaning hand and *ergon* meaning work), were still active in the town. They did not have the education and skills of a physician (and some physicians were additionally trained as surgeons and/or obstetricians). There were fewer barber-surgeons in the town than in the two previous centuries, and their number was substantially falling in the 17th century. The scale eventually tipped in favour of educated physicians. In 1641, the Croatian Parliament appointed the second official country physician with permanent stay in Varaždin. Other important events are related to the development of pharmacies in the town. The review lists the names of the first pharmacists and the dates of the foundation of pharmacies. The 17th century is characterised by the threat and frequent outbreaks of plague, a disastrous pandemic disease which spread all over Europe and which did not spare Varaždin. It would strike the town at intervals of about every ten years. The authors describe steps taken by the local government to stop the spreading of the disease as well as the incompetence and lack of adequate health measures for both prevention and cure of plague at the time. There are well preserved monuments in memory of those events in the town – a votive chapel and a votive column.

KEY WORDS: *barber-surgeons, 17th century physicians, history of pharmacies, hospices, plague*

REQUESTS FOR REPRINTS:

dr. sc. Martina Piasek, dr. med.
Institut za medicinska istraživanja i medicinu rada
Ksaverska c. 2, p.p. 291, 10001 Zagreb
E-mail: mpiasek@imi.hr